

***Η ψυχική ανάπτυξη του χρόνου και η υποκειμενική εγγραφή σε αυτόν
μέσα από το φαινόμενο του φροϋδικού Nachträglichkeit***

Γιώργος Σταθόπουλος

Ήδη από το 1900 και την *Ερμηνεία των ονείρων* (Freud, 1900), βρισκόμαστε ενώπιον μιας πρωτότυπης σύλληψης που αναδεικνύει την αμφίδρομη χρονικά κατεύθυνση των ψυχικών διαδικασιών: μιας *προιούσας φοράς* από τη μία και μιας *παλίνδρομης φοράς* από την άλλη που κινούνται μεταξύ των πόλων της αντίληψης και της κινητικότητας, μέσα σε ένα συνεχές *πήγαινε-έλα* που γεννά εντέλει τη χαρακτηριστική μορφοποίηση του ονείρου. Ήδη, εδώ, βλέπουμε να προωθείται η ιδέα της *αχρονικότητας του ασυνειδήτου*, που, όπως επισήμανε ο Green (2000), δεν είναι κάτι άλλο από αχρονικότητα των *ιχνών και των επενδύσεών του* (προικισμένων με κινητικότητα). Όπως κι αν έχει, εκείνο που έχει σημασία είναι ότι είτε στην ενύπνια κατάσταση του ονείρου είτε στην ξαπλωτή θέση στο ντιβάνι, με τις οδούς της κινητικότητας να παραμένουν κλειστές, ανοίγει η πρόσβαση στο να λάβει χώρα αυτή η ιδιαίτερη κινητικότητα του ασυνειδήτου ψυχικού χώρου, με αποτέλεσμα, όπως έλεγε ο Freud, καμιά φορά να βλέπουμε τον λαγό να κυνηγά τον κυνηγό.

Παρόλα αυτά, είναι περίεργο να παρατηρήσουμε ότι παρότι ο Freud, όπως σημειώνει ο Green (2000), δεν έπαψε ποτέ, καθόλη τη διάρκεια του έργου του, να ασχολείται με τον χρόνο, η σύγχρονη ψυχανάλυση, αν και μελέτησε ενδελεχώς την έννοια του χώρου (προωθώντας έννοιες όπως εκείνη του *μεταβατικού χώρου* του Winnicott, του *αναλυτικού χώρου* του Viderman και του *αναλυτικού τόπου* του Donnet), δεν έκανε το ίδιο όσον αφορά την έννοια του χρόνου. Έτσι που, στην πλειοψηφία των θεωρητικών της προτάσεων, βλέπει κανείς να συρρικνώνεται το πολύπλοκο φροϋδικό μοντέλο του χρόνου σε μια αναπτυξιακή προοπτική. Κάτι τέτοιο έλαβε λιγότερο χώρα στη Γαλλία, χάρη στην πρωτότυπη ανάγνωση του φροϋδικού έργου από τον Lacan, ο οποίος, όπως ξέρουμε, υπήρξε ριζικά επικριτικός απέναντι σε κάθε αναπτυξιακή προσέγγιση του ψυχισμού. Χάρη σε αυτόν, η φροϋδική έννοια του *Nachträglichkeit*, έλαβε εκ νέου αξία κι έγινε μάλιστα ένας θεμελιώδης θεωρητικός άξονας για τους Γάλλους ψυχαναλυτές. Όπως επισημαίνει ο Green (2000), αυτή η έννοια ανατινάσσει τα κλασικά μοντέλα του χρόνου και θεμελιώνει, τουλάχιστον εν μέρει, την ιδιαιτερότητα της ψυχικής αιτιολογίας στην ψυχανάλυση.

*

Ακολουθεί κλινική βινιέτα, η οποία παραλείπεται εδώ για ευνόητους λόγους.

**

Το ερώτημα του *μεθύστερου βιώματος*, που θα άξιζε ίσως, ακολουθώντας τη Γαλλική απόδοση του όρου, να ονομάσουμε *μεθύστερο χτύπημα*, είναι άρρηκτα συνυφασμένο με τις αρχικές φροϋδικές συλλήψεις για το ψυχικό τραύμα και την υστερική απώθηση. Πάνω από όλα όμως, το ερώτημα του *après-coup* είναι εξαρχής συνυφασμένο με το ερώτημα της μνήμης, των μνημονικών ιχνών και, τελικά, το ερώτημα του χρόνου, στη διαπλοκή του με τις επενέργειες του Ασυνείδητου συστήματος. Βρισκόμαστε στο πεδίο της πρώτης τοπικής, και μάλιστα πριν ακόμα την εγκατάλειψη της θεωρίας της αποπλάνησης, της *neurotica*, επομένως σε μια χρονική περίοδο κατά την οποία θεμελιωνόταν η ίδια η ψυχανάλυση και μαζί της η πρώτη φροϋδική θεωρία για το τραύμα, η αποκαλούμενη και *θεωρία του τραυματισμού σε δύο χρόνους*. Σε αυτήν την ατμόσφαιρα, και συγκεκριμένα στις 6 Δεκεμβρίου του 1896, ο Freud στέλνει μια επιστολή στον Fliess όπου αναφέρει:

*«Στις εργασίες μου, εκκινώ από την υπόθεση ότι ο ψυχισμός μας θεμελιώθηκε μέσω μιας διαδικασίας στρωματοποίησης: το υλικό που ενυπάρχει με τη μορφή μνημονικών ιχνών υφίσταται από καιρού εις καιρόν, κάτω από νέες συνθήκες, μια αναδιοργάνωση, μια επανεγγραφή. Εάν υπάρχει κάτι ουσιωδώς καινούργιο στη θεωρία μου, αυτό είναι η ιδέα ότι η μνήμη είναι παρούσα όχι μόνο μία αλλά πολλές φορές και ότι αποτελείται από διάφορα είδη "σημείων"» (Freud, *La naissance de la psychanalyse*, σ. 153-154).*

Λίγο καιρό νωρίτερα, το 1895, στο *Προσχέδιο για μια επιστημονική ψυχολογία*, στο δεύτερο μέρος με γενικό τίτλο «Ψυχοπαθολογία», παρουσιάζει την περίπτωση της Emma. Θυμίζω εν τάχει το ιστορικό της περίπτωσης: Σε ηλικία 13 ετών, στην έναρξη δηλαδή της εφηβείας της, η Emma αρνείται να μπει σε μαγαζί. Το νευρωτικό αυτό σύμπτωμα έκανε την εμφάνισή του αμέσως μετά από μια επίσκεψή της σε μια μπουτίκ με ρούχα όπου καθώς τα δοκίμαζε παρατήρησε ότι οι δύο πωλητές στη μπουτίκ χασκογελούσαν. Ο ένας μάλιστα από αυτούς της είχε αρέσει. Η Emma πεπεισμένη ότι γελούσαν με το ντύσιμό της, τράπηκε γρήγορα σε φυγή, καθώς ήταν μόνη για ψώνια. Το σύμπτωμα μοιάζει εκ πρώτης ακατανόητο αλλά φωτίζεται εάν λάβει κανείς υπόψη του ότι μερικά χρόνια νωρίτερα, σε ηλικία 8 ετών, η μικρή Emma είχε πάει σε ένα παντοπωλείο να αγοράσει λιχουδιές κι εκεί ο παντοπώλης είχε απλώσει το χέρι του, κάτω από το φόρεμά της, στην περιοχή των γεννητικών οργάνων της. Τη στιγμή που έκανε αυτή τη χειρονομία χαμογέλασε. Ο Freud ονομάζει τη σκηνή της αποπλάνησης στο

παντοπωλείο, σκηνή II, κι ας προηγήθηκε χρονολογικά, και τη μετέπειτα σκηνή στη μπουτίκ, τη σκηνή δηλαδή που αναδύεται η φαντασίωση αποπλάνησης, σκηνή I. Στη συνέχεια, συνδέοντας αυτά τα δύο συμβάντα, θεμελιώνει τη θεωρία του τραύματος σε δύο χρόνους αλλά και μια θεωρία του *après-coup*. Τα δύο συμβάντα παρουσιάζουν ορισμένες ομοιότητες: το φόρεμα, στη μία όπως και στην άλλη σκηνή, το ότι και στις δύο αυτές σκηνές η Emma ήταν μόνη και βεβαίως το χαμόγελο των συμπρωταγωνιστών. Καταλήγει με το να υποθέσει ότι λόγω αυτών των κοινών στοιχείων μεταξύ των δύο σκηνών, υπήρξε κατά τη δεύτερη χρονικά σκηνή, τη σκηνή I, μια ασυνείδητη ανάδυση της πρώτης χρονικά στιγμής, η οποία απελευθέρωσε μια σεξουαλική ενέργεια, που πέρασε το κατώφλι του συνειδητού, κάτι που διαφαίνεται από το ότι στην Emma άρεσε ο ένας από τους δύο πωλητές. Η σεξουαλική αυτή ενέργεια μεταμορφώθηκε στη συνέχεια σε άγχος, με αποτέλεσμα τη φυγή της κοπέλας. Στο συνειδητό, η ενέργεια αυτή μετατέθηκε στο φαινομενικά πιο αθώο στοιχείο: στα ρούχα και όχι στον φόβο μιας νέας επίθεσης αλλά χρειάζεται εδώ να σημειωθεί ότι αυτή η απελευθέρωση σεξουαλικής ενέργειας δεν είχε συνδεθεί με το συμβάν στο παντοπωλείο, τη στιγμή που αυτό συνέβη, στην ηλικία των 8 ετών, αλλά κατέστη μονάχα αργότερα δυνατή, χάρη στις αλλαγές που είχε στο μεταξύ επιφέρει η ήβη. Κάτι που σημαίνει, όπως παρατηρεί ο Freud, ότι «η ανάμνηση μπορεί να προκαλέσει μια αίσθηση/ένα συναίσθημα (*affect*) που το ίδιο το συμβάν δεν είχε (αρχικά) προκαλέσει» για να συμπληρώσει το εξής: «μια απωθημένη ανάμνηση δεν μετασχηματίζεται σε τραυματισμό, παρά μονάχα *après-coup* (εκ των υστέρων)» (Freud, 1895, in *La naissance de la psychanalyse*, σ. 366).

Εάν φροϋδικά, η αντιστροφή στην αρίθμηση των δύο σκηνών, μπορεί να αναγνωστεί υπό το πρίσμα της παλίνδρομης φοράς που διέπει τις πρωτογενείς διεργασίες, κατά το πρότυπο του ονείρου και της *Ερμηνείας των Ονείρων*, πώς μπορούμε μεταφροϋδικά, υπό το φως της σύγχρονης αναλυτικής πρακτικής, να κατανοήσουμε αυτήν την αντιστροφή στην αρίθμηση των δύο σκηνών;

***

Το 1982, ο Jean Cournut έθετε μια σειρά ερωτημάτων αναφορικά με το ζήτημα του *après-coup* εντός της συνεδρίας: Ποιος το εκφέρει; Ποιος το αναγνωρίζει; Ποιος το αρνείται; Και ποιος το αφηγείται; (Cournut, 1982). Είκοσι τέσσερα χρόνια αργότερα, σε ένα άλλο τεύχος της *Rfp*, ο Jean-Luc Donnet (2006), με αφετηρία αυτά τα ερωτήματα, θέλησε να δείξει πώς ένα φαινόμενο σαν αυτό του *après-coup*, αφότου απομονωθεί και περιγραφεί, μπορεί να εγγραφεί εντός της ίδιας της διαδικασίας της αναλυτικής συνεδρίας, με την υπογράμμιση να περνά πλέον, εντός της συνεδρίας, από την παρατήρησή του στην *πραγμάτωσή* του (*son effectuation*). Όπως παρατηρεί, υπάρχει μια αναλογία με την

ψυχαναλυτική προσέγγιση του ονείρου, που θεμελιώνεται στη συμπληρωματική δυϊκότητα της *ερμηνείας του ονείρου κατά την αναλυτική πρακτική/και μιας θεωρίας* για την εργασία του ονείρου. Η ερμηνεία εκκινεί αρχικά από την αφήγηση ενός ονείρου αλλά ανακαλύπτει, με αφετηρία τους συνειρμούς του αναλυόμενου, τις συνδέσεις ανάμεσα στο έκδηλο και στο λανθάνον περιεχόμενο, το οποίο ανάγεται σε επιθυμίες της παιδικής ηλικίας, δηλαδή σε έναν προγενέστερο χρόνο. Έτσι, όπως παρατήρησε ο Donnet, μεταξύ των δύο σκηνών του *après-coup*, διακυβεύεται η σχέση του *έξω* με το *μέσα*, ενώ παρεμβάλλεται η φαντασίωση μιας επιθυμίας. Αυτό θα σήμαινε ότι κατά τρόπο ανάλογο με την εργασία του ονείρου, υπάρχει μια *ενορμητική ώση* (η εφηβεία στην περίπτωση της Emma) και η συνοδευτική απαίτησή της για ψυχική εργασία, δηλαδή για *εκπροσώπηση* (μέσω μιας αναπαράστασης ή μέσω του συναισθήματος). Επομένως, η κλινική αποτύπωση του *après-coup* ταιριάζει με την ενορμητική θεωρία, καθώς και με την ψυχική οργάνωση της ανθρώπινης σεξουαλικότητας, με τη διφασική της φύση και τη λανθάνουσα περίοδο που παρεμβάλλεται (Chervet, 2009).

****

Το 2009, ο Jacques André παρουσίασε την κεντρική εισήγηση στο Συνέδριο των Γαλλόφωνων Ψυχαναλυτών (CPLF), που είχε για θέμα το φροϋδικό *Nachträglichkeit* (στα Γαλλικά: *après-coup*, ελληνική απόδοση: *εκ των υστέρων* ή *μεθύτερο βίωμα*). Η θεώρησή του πάνω στην έννοια υπήρξε πρωτότυπη και, κατά γενική ομολογία, απετέλεσε ορόσημο στην επανένταξη της συγκεκριμένης έννοιας στον ψυχαναλυτικό λόγο αλλά κυρίως στην άρρηκτη επανεγγραφή και διάρθρωσή της με την έννοια του χρόνου και της χρονικότητας (temporalité).

Ασκώντας έμμεσα κριτική στη θέση του André Green (2000), σύμφωνα με την οποία το ουσιώδες είναι πάντοτε το χάσμα που υπάρχει ανάμεσα στη στιγμή που συμβαίνει κάτι και τη στιγμή που αυτό σημασιοδοτείται, ο Jacques André (2009, 2010) υποστηρίζει ότι η αναγνώριση και υπογράμμιση του χρονικού χάσματος που χωρίζει ένα συμβάν από τη σημασιοδότησή του δεν υπήρξε ίδιον της ψυχανάλυσης ούτε μπορεί να αποτελεί τον πυρήνα της φροϋδικής κληρονομιάς. Πράγματι, οι ιστορικοί γνωρίζουν καλά, και γνώριζαν πολύ πριν από τον Freud, ότι σχεδόν πάντοτε υπάρχει ένα χάσμα ανάμεσα στην έλευση ενός συμβάντος και στη μεθύτερη, ετεροχρονισμένη νοηματοδότησή του.

Στη θεώρηση του André, το *après-coup*, ως εγγενές συστατικό της απώθησης και της ψυχαναλυτικής μεθόδου, αναστατώνει και αναδιαρθρώνει τον χρόνο, προκαλώντας μια *αναδιάταξη* του χρόνου. Κυρίως όμως, και πάνω από όλα, *εισάγει τον χρόνο* με την ψυχική έννοια, δηλαδή την έννοια της ψυχικής εγγραφής ενός υποκειμένου σε μια δική του

προσωπική-υποκειμενική ιστορία. Έτσι που, στο τέλος μιας πραγματικής ανάλυσης, το υποκείμενο διαθέτει μια ιστορία που είναι άλλη από εκείνη την οποία αρχικά είχε μπορέσει να αφηγηθεί, αλλά που, με τρόπο παράδοξο, είναι περισσότερο από ποτέ η δική του ιστορία.

Η έννοια του *après-coup* στην ψυχανάλυση διατηρεί λοιπόν την ιδέα ενός νοήματος που επέρχεται καθυστερημένα, μεθύτερα, ετεροχρονισμένα και που μάλιστα είναι εν εξελίξει, βρίσκεται δηλαδή σε μια δυναμική σχέση με το προηγούμενο συμβάν, αλλά [η ψυχαναλυτική θεώρηση] προσθέτει σε αυτήν την οπτική και κάτι άλλο: τη στενή σύνδεση και διάρθρωση που υπάρχει ανάμεσα στη νοηματοδότηση και την τραυματική βία του γεγονότος (από όπου και η Γαλλική απόδοση της φροϋδικής έννοιας με τον όρο «*coup*», που σημαίνει «χτύπημα»). Έτσι, το *après-coup* είναι αδιάρρηκτα μια θεωρία της σημασιοδότησης και του τραύματος (και μάλιστα του τραύματος σε δύο χρόνους, σύμφωνα με την πρώτη φροϋδική θεωρία του τραύματος). Αυτό θα σήμαινε ότι, σύμφωνα με την προσέγγιση του J. André, το *après-coup* αποδεικνύεται ένας δημιουργός, ένας επινοητής και παραγωγός του χρόνου. Δεν αρκείται δηλαδή, ως φαινόμενο, να δώσει νόημα αλλά ανοίγει τον ίδιο τον χρόνο και, λέγοντάς αυτό, χρειάζεται εδώ να ακούσουμε την έννοια του χρόνου όχι με την κυριολεκτική και φιλοσοφική της διάσταση (μιας και κάτι τέτοιο δεν αποτελεί εξάλλου αντικείμενο της ψυχανάλυσης) αλλά με την έννοια της ψυχικής εγγραφής του υποκειμένου στη διάσταση της χρονικότητας. Αυτή, η τελευταία, λίγη σχέση έχει με την καθιερωμένη πρόσληψη του χρόνου που έχει ο καθένας από εμάς κατά νου. Το *après-coup* θολώνει και περιπλέκει, αναστατώνει και αναιρεί την κοινή αναπαράσταση που έχουμε για τον χρόνο. Το τραύμα σε δύο χρόνους δεν περιορίζεται στο να αντιστρέφει τη χρονολογική σειρά των συμβάντων αλλά επιπλέον ανατρέπει, διαταράσσει, καθιστά άτακτη τη χρονολογία. Ως προς αυτό, η φροϋδική έννοια του *Nachträglichkeit* είναι άρρηκτα συνυφασμένη με το θέμα που μας απασχολεί, τον Χρόνο και το Ασυνείδητο. Θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι κάτι από την αταξία του Ασυνείδητου σφραγίζει την εγγραφή του υποκειμένου στον χρόνο, έτσι που ο τελευταίος παύει να είναι γραμμικός, γίνεται ελικοειδής, περιστρεφόμενος, ανακυκλούμενος, μπορεί να πάρει κάθε δυνατή μορφή, στην πρώτη όπως και στη δεύτερη τοπική, μακριά από την κοινή έννοια της λογικής και ακόμα μακρύτερα από τη μονόδρομη φορά μιας χρονολογικής ακολουθίας ενός χρόνου που «κυλά», κινούμενος μόνο από το παρελθόν προς το μέλλον.

Η φροϋδική έννοια του *Nachträglichkeit* υπογραμμίζει τη σύγχυση, τη διάρθρωση, τελικά τη «συγχρονία» παρελθόντος/παρόντος, ανατρέποντας την κοινή λογική. Ανατρέπει επίσης, όπως παρατηρεί ο André, τη μονοσήμαντα ντετερμινιστική αιτιολογία μιας

υποτιθέμενα κυριαρχικής επίδρασης του παρελθόντος πάνω στο παρόν, από την οποία πάσχουν κάμποσες ψυχαναλυτικές προσεγγίσεις. Εδώ αντίθετα, οι χρόνοι συγχέονται, το παρόν επιδρά εξίσου στο παρελθόν και μάλιστα το διαμορφώνει, δεν πρόκειται επομένως απλώς για τη χρονική καθυστέρηση στην απόδοση ενός νοήματος ούτε απλώς για μια σημασία που εκλαμβάνει ένα γεγονός *εκ των υστέρων*, πόσο μάλλον που αυτό το (τραυματικό) «γεγονός», στην πιο πρωτότυπη φροϋδική ανάγνωση, παύει να εκλαμβάνεται ως κατά βάση εξωγενές, όπως συνέβαινε κατά τα προψυχαναλυτικά χρόνια και όπως εξακολουθεί εν πολλοίς να συμβαίνει ακόμα και σήμερα. Πρόκειται για ένα τραύμα *εκ των έσω* που είναι δυνητικά όχι μόνο αναπόφευκτο αλλά και απαραίτητο.

Τούτο διαφαίνεται μέσα από τις τρεις κύριες κλινικές εκφάνσεις του *après-coup* που απαντά κανείς στο φροϋδικό έργο. Και οι τρεις ενέχουν παραδειγματικό χαρακτήρα για το τραύμα *made in Freud*, δηλαδή το τραύμα που προκαλείται από μια εσωτερική επίθεση και οφείλεται -κατά κύριο λόγο και κατά κανόνα- στην ασυνείδητη φαντασίωση. Καθένα από τα τρία αυτά υποδείγματα αντιστοιχεί σε κάθε μία από τις τρεις κύριες *πρωταρχικές φαντασιώσεις* (στις οποίες αργότερα προστέθηκε και μια τέταρτη), η οικουμενικότητα των οποίων αναδεικνύει και τον *οικουμενικό χαρακτήρα* της ίδιας της ψυχανάλυσης, έξω και πέρα από τις εκάστοτε ιστορικές, ανθρωπολογικές και κοινωνιολογικές συνθήκες. Πρώτη περίπτωση εκείνη της *Emma*, δεύτερη εκείνη του *Άνθρωπου με τους λύκους* και τρίτη αυτή του *Μικρού Χανς*. Εάν στην περίπτωση της *Emma* βρισκόμαστε αντιμέτωποι με την επίδραση του *après-coup* που γεννά το χαμόγελο του πωλητή, δίνοντας το έναυσμα για την είσοδο στη νεύρωση, την παραγωγή του συμπτώματος αλλά, από εκεί, το έναυσμα επίσης για το άνοιγμα στο νόημα, όλα αυτά διαπλέκονται άρρηκτα, στην περίπτωσή της, με τη θεμελιώδη φαντασίωση της *αποπλάνησης*. Στον μικρό Χανς, συναντάμε στη φοβία για τα άλογα τη μετάθεση του άγχους ευνουχισμού, ως έναν *εκ των υστέρων* απόηχο της φαντασίωσης του ευνουχισμού. Και στον Άνθρωπο με τους λύκους, στη συζήτηση της περίπτωσης, διαφαίνεται ξεκάθαρα ότι το *après-coup* που αντιστοιχεί στο τρομαχτικό όνειρο με τους λύκους στο δέντρο να κοιτάζουν από το παράθυρο είναι *το χτύπημα* εκείνο που ακολουθεί χρονικά και αναπαράγει (αλλά και μετασηματίζει με τον τρόπο του) τη σκηνή της παρατήρησης της γονεϊκής συνουσίας, με άλλα λόγια επιχειρεί να επεξεργαστεί τον απόηχο της πρωταρχικής σκηνής. Κάθε μία από αυτές τις πρωταρχικές, οικουμενικές -και θεμελιωδώς συγκροτητικές για τον ψυχισμό- φαντασιώσεις αντιστοιχεί σε μία θεμελιώδη διάκριση. Εκείνη της αποπλάνησης, επιχειρώντας να απαντήσει στο αίνιγμα της σεξουαλικότητας, διακρίνει αενάως την ενήλικη από την παιδική σεξουαλικότητα (κι αυτό όχι μόνο με χρονολογικούς όρους αναγραφής μιας ημερομηνίας γέννησης). Εκείνη του ευνουχισμού επιχειρεί να

νοηματοδοτήσει αναδρομικά την αναγνώριση της ανατομικής διαφοράς των φύλων και, τέλος, εκείνη της πρωταρχικής σκηνής προσπαθεί να δώσει απάντηση στη διάκριση των γενεών, εισάγοντας σε αυτή τη διάκριση, κάτι που προϋποθέτει -και ταυτόχρονα οδηγεί σε- μια ψυχική εγγραφή στη διαγενεαολογία, άρα και στη χρονικότητα.

Όπως επισημαίνει ο Jacques André, η έννοια του *après-coup* σημαίνει οπωσδήποτε και ταυτόχρονα δύο τουλάχιστον πράγματα: τραύμα, *τραυματική βία* από τη μία, άνοιγμα, *άνοιγμα στο νόημα* και στην ιστορικοποίηση από την άλλη. Πρότυπό του στην αναλυτική θεραπεία αποτελεί η πρώτη συνέντευξη μιας ανάλυσης και, ιδιαίτερα, η πρώτη συνέντευξη μιας πρώτης ανάλυσης, εκεί όπου η σιωπή του αναλυτή και η θεμελιώδης ασυμμετρία των θέσεων αναλυόμενου και αναλυτή (όπου ο ένας μιλά, ο άλλος όχι ή πολύ λίγο και κάπως παράξενα, αμφίσημα, συμπυκνωμένα) επιφέρουν ένα ρήγμα, ένα τραύμα αλλά ταυτόχρονα κι ένα άνοιγμα, τον απόηχο και τις συνέπειες του οποίου αναζητάμε να ανακαλύψουμε ως ίχνη στη δεύτερη προκαταρκτική συνέντευξη.

Δεν θα ήταν υπερβολή λοιπόν εάν λέγαμε ότι η επισήμανση της κλινικής αξίας του *Nachträglichkeit* εγκαινιάζει την εναρκτήρια σκηνή της ψυχανάλυσης. Παρόλα αυτά, η έννοια του *après-coup* έπεσε για χρόνια σε λήθη, συσκοτίστηκε, πρώτα από όλα στον ίδιο τον Freud, εφόσον απουσιάζει κάθε ρητή αναφορά στο ουσιαστικό *Nachträglichkeit*, στο δεύτερο μισό του έργου του και στη λεγόμενη β' τοπική (μολονότι η χρήση του επιρρήματος δεν εγκαταλείπεται και παρά το ότι υπάρχουν φροϋδικά γραπτά, ακόμα και μετά το 1920, όπως εκείνο του 1937 για την *περατωμένη και μη περατωμένη ανάλυση* (Freud, 1937), στα οποία ο απόηχος της επίδρασης του *après-coup* είναι παρών, δίχως να γίνεται ρητή αναφορά στον όρο)¹.

Ως προς τη λήθη του όρου εντός των γραπτών του ίδιου του Freud, θα μπορούσαμε να σκεφτούμε, κατά τον André, τον μάλλον υπερβολικά ξεκάθαρο διαχωρισμό που υπάρχει ανάμεσα στην πρώτη και τη δεύτερη φροϋδική θεωρία. Έτσι που θα είχαμε από τη μία μεριά, την πρώτη τοπική, με την παιδική σεξουαλικότητα, την αυτοερωτική κίνηση ενός αυτοπαθούς χρόνου της σεξουαλικής ενόρμησης και πάνω από όλα τον θεμελιώδη ρόλο της απώθησης και της επίδρασης του *après-coup*, ενώ από την άλλη, θα είχαμε τη δεύτερη τοπική, με το ναρκισσιστικό κλείσιμο, τις δυνάμεις καταστροφής και αυτοκαταστροφής και, πάνω από όλα, τον δαιμονικό χαρακτήρα του καταναγκασμού της επανάληψης.

---

¹ Όπως παρατήρησε ο B. Chervet (2009), η στιγμή της εγκατάλειψης της χρήσης του ουσιαστικού από τον Freud κατά το 1917 συμπίπτει χρονικά με την ανάδυση της ιδέας περί μιας παλίνδρομης ποιότητας των ενορμήσεων, την οποία συναντάμε στη λεγόμενη δεύτερη ενορμητική θεωρία του 1920, όπου θεωρείται πλέον ότι οι ενορμήσεις έχουν ως στόχο να επαναφέρουν μια προγενέστερη κατάσταση (Freud, 1920).

Κλινικά, συνήθως δεν είναι δύσκολο να διακρίνουμε το *après-coup* από τον καταναγκασμό της επανάληψης. Θεωρητικά, ωστόσο, δεν διαθέτουμε ίσως επαρκή επιχειρήματα για τη διάκρισή τους. Εάν δεχτούμε ότι το *après-coup*, στις δύο κύριες κλινικές αναφορές του εντός του φροϋδικού έργου, δηλαδή στην περίπτωση της *Emma* και του *Ανθρώπου με τους λύκους*, επαναλαμβάνει και ταυτόχρονα μετασχηματίζει, τότε να ποια θα ήταν η διαφορά του από τον *καταναγκασμό της επανάληψης*, τα ίχνη του οποίου αναζητά ο Freud από το 1914 (Freud, 1914) για να τα βρει εντέλει το 1920, μέσα από την περίφημη στροφή του έργου του. Το *après-coup* επαναλαμβάνει και μετασχηματίζει ταυτόχρονα· τραυματίζει και νοσηματοδοτεί την ίδια στιγμή, σε αντίθεση με τον καταναγκασμό της επανάληψης που μπορεί να επαναλαμβάνει αενάως το ταυτόσημο, δίχως να επιφέρει κανέναν μετασχηματισμό, καμία αλλαγή, πόσο μάλλον που, αντίθετα, στόχος του είναι η εκμηδένιση της δυνατότητας κάθε πιθανής αλλαγής. Αλλά εάν ξεφύγουμε από επαναληπτικές διαδικασίες που κινούνται γύρω από τις παρυφές της ενόρμησης θανάτου και που πηγάζουν από τις ρίζες του Id, εκβάλλοντας στο ασυνείδητο μέρος του Εγώ της δεύτερης τοπικής, τότε δεν θα μπορούσαμε άραγε να δούμε ομοιότητες μεταξύ του *après-coup* και μιας άλλης επανάληψης, της *επανάληψης του όμοιου* (De M'Uzan, 1969), εκείνης που δύναται να οδηγήσει στην αλλαγή; Ναι, αλλά με μία ίσως βασική διαφορά: το *après-coup* γεννιέται μέσα από την *πρωτοκαθεδρία της αρχής της ευχαρίστησης*, οι καταβολές του πηγάζουν από το *Ασυνείδητο σύστημα της πρώτης τοπικής*, το δυναμικό Ασυνείδητο. Σε αντίθεση με κάθε διαδικασία επανάληψης, ακόμα και της πιο ευοίωνης και επιτυχημένης, η οποία προέρχεται από τα βαθύτερα στρώματα του ασυνείδητου μέρους του Εγώ που γειτνιάζει με το Id και που, στο πλαίσιο μιας αρχής που εκτείνεται *Πέραν της αρχής της ευχαρίστησης*, δεν αποσκοπεί στην ικανοποίηση της ενόρμησης (ούτε απαραίτητα στην αποφυγή της δυσαρέσκειας, όπως υποδηλώνει το μοντέλο του μαζοχισμού, Freud, 1924) αλλά στον αναδρομικό έλεγχο της διέγερσης, κάτι το οποίο εξελικτικά είναι πιο πρώιμο και αρχέγονο, εάν θελήσουμε να ακολουθήσουμε τις διατυπώσεις και εικασίες του Freud, στο κείμενο στο οποίο αποφάσισε να εισαγάγει τη δεύτερη ενορμητική θεωρία (Freud, 1920). Αυτές οι επισημάνσεις μπορούν να μας οδηγήσουν στην ιδέα σύμφωνα με την οποία το *μεθύτερο*, που συνδέεται με ένα υλικό απώθησης, είναι σαν το όνειρο της πρώτης τοπικής: πρόκειται για μια *αχρονικότητα που ρέει*, προς όλες τις κατευθύνσεις, αλλά ρέει, κινείται· και κινούμενη οικοδομεί τον χρόνο, επιτρέποντας τη σύνδεση του *άλλοτε* με το *τώρα*. Αντίθετα, στην περίπτωση του καταναγκασμού της επανάληψης βρισκόμαστε ενώπιον ενός υλικού που συνδέεται κυρίως με διαψεύσεις, η επανάληψη αντιστοιχεί σε ένα είδος εφιάλτη, που επιστρέφει αιωνίως (ας μην ξεχνάμε ότι ο Freud (1920), αναφερόμενος στον καταναγκασμό της επανάληψης, έκανε λόγο για μια «αιώνια επιστροφή του ίδιου»),

επομένως εδώ πρόκειται περισσότερο για μια κατάργηση και μια αγκύλωση του χρόνου, ένα πάγωμα του χρόνου, δηλαδή έναν αιώνιο χρόνο που διαρκώς επιστρέφει².

Είδαμε ότι κατά τη θεώρηση που πρότεινε ο Jacques André το φαινόμενο του *après-coup* είναι άρρηκτα συνυφασμένο με τη *χρονικότητα* (temporalité) και τελικά με την *ψυχική εγγραφή* του υποκειμένου *στον χρόνο* (temporalisation), την ιστοριοποίησή του (historicisation). Θα λέγαμε ότι το *après-coup* δομεί τον χρόνο, εγκαθιδρύει ένα παρελθόν για το υποκείμενο του λόγου (το υποκείμενο της ψυχανάλυσης). Με αυτή την έννοια, ο André αποφάσισε, ακολουθώντας τα χνάρια του Freud του 1895, να προσδιορίζει τον χρόνο του *après-coup* ως «χρόνο 1», παρότι είναι ο δεύτερος χρονολογικά στην ακολουθία των γεγονότων. Ο *χρόνος 1*, ο χρόνος του *après-coup* δηλαδή, είναι το *δεύτερο χτύπημα* αλλά ο *πρώτος* χρόνος, διότι είναι με αφετηρία αυτόν τον χρόνο που ανοίγεται, που συγκροτείται η *χρονικοποίηση* (temporalisation), δηλαδή η ψυχική εγγραφή στον χρόνο, κάτι που σημαίνει ότι με αφετηρία αυτό το δεύτερο χρονολογικά χτύπημα είναι εφικτό να συνδεθεί το πρώτο χτύπημα με το παρελθόν και, εντέλει, να χτιστεί έτσι το ίδιο το παρελθόν κατά μία έννοια (τουλάχιστον εκείνη που αφορά μια προσωπική ιστορία που το υποκείμενο μπορεί να ιδιοποιηθεί). Και λέμε «είναι εφικτό να συνδεθεί» διότι αυτή η σύνδεση με το παρελθόν δεν είναι πάντοτε εφικτή, καθώς χρειάζεται να υπάρχει δίπλα κάποιος που ακούει και κατανοεί, όπως συμβαίνει εντός της μεταβιβαστικής εμπειρίας της ανάλυσης. Ειδικά, το *après-coup* δεν θα οδηγήσει από μόνο του σε άνοιγμα, κανένα νόημα δεν θα ακουστεί και δεν θα μπορέσει να ερμηνευτεί. Το πεπρωμένο του *après-coup* θα εγκλειστεί τότε εντός της απώθησης και δεν θα ξανοιχτεί προς το νόημα. Το ποια κατεύθυνση θα πάρει εξαρτάται λοιπόν από το αν υπάρχει κάποιος δίπλα που να μπορεί να ακούει.

Στον Άνθρωπο με τους λύκους, το τρομαχτικό όνειρο με τους λύκους που κοιτούν από το παράθυρο είναι ο *χρόνος 1*, το *après-coup*, το δεύτερο δηλαδή χτύπημα, που επιτρέπει την πρόσβαση/το άνοιγμα στο πρώτο χτύπημα που ήταν η στιγμή της παρατήρησης της γονεϊκής συνουσίας. Το *après-coup* λαμβάνει εδώ τον χαρακτήρα ενός ονείρου και αντιστοιχεί σε ένα τραύμα εκ των έσω που ανοίγεται στη νοσηματοδότηση αλλά και τη σύσταση/διαμόρφωση του παρελθόντος (και όχι απλά στην ανασύστασή του). Στον *Γούλφμαν*, το *εκ των υστέρων χτύπημα* ήταν ένα όνειρο, σε άλλες περιπτώσεις μπορεί να επέλθει από την φαινομενικά πιο ασήμαντη στιγμή της καθημερινότητας, όπως για παράδειγμα τη βόλτα σε μια επαρχιακή πόλη και το αντάμωμα με έναν δρόμο στην

---

² Αυτό με οδηγεί να σκεφτώ τη διάκριση που πρότεινε το 1995 ο Jean Gillibert μεταξύ του *α-χρονικού* (*a-temporel*), το οποίο στερείται χρόνου, και του *αέναου*, του *αιώνιου* (*intemporel*). Βλ. J. Gillibert (1995), *Intemporalité et a-temporalité. Revue Française de psychanalyse*, 59(4).

περίπτωση της Α. ή την είσοδο σε μια μπουτίκ και το χαμόγελο ενός πωλητή, όταν αυτά σηματοδοτούν για την *Emma* την είσοδο στη νεύρωση, την έκλυση του συμπτώματος και, ξανά, τη δίοδο/άνοιγμα προς το παρελθόν, προς το πρώτο χτύπημα.

Το *après-coup* είναι λοιπόν ένα τραύμα κι αν δεν είναι απλή επανάληψη τούτο οφείλεται στο ότι εμπεριέχει στοιχεία νοηματοδότησης που, εφόσον ακουστούν και ερμηνευτούν, δύνανται να επιφέρουν όχι απλά μια επανεγγραφή, μια επανέκδοση ή μια επισκόπηση του παρελθόντος αλλά έναν *πραγματικό μετασχηματισμό του παρελθόντος* και τελικά, σε κάποιες τουλάχιστον περιπτώσεις, την *οικοδόμηση* του ίδιου του παρελθόντος, του ίδιου του ψυχικού χρόνου. Για τον Β. Chervet (2009), το ίδιο το *après-coup* αντιστοιχεί ευρύτερα σε μια *ψυχική διαδικασία μετασχηματισμού* που εγγυάται τις συνθήκες πρόσβασης στην ψυχοποίηση (*mentalisation*). Για τον ίδιο συγγραφέα, «κάθε ψυχική παραγωγή αποδεικνύεται (ότι είναι) ένα *μεθύτερο* (ένα *après-coup*) ενός ασυνείδητου υλικού, το οποίο (ασυνείδητο υλικό) έχει προσλάβει την αξία ενός τραυματικού χτυπήματος» (Chervet, 2009, σ. 1371).

Εν κατακλείδι, όπως μαρτυρούν οι τρεις κλινικές απεικονίσεις του *après-coup* που μας έδωσε ο Freud, και όπως πρώτος το επισήμανε ο Claude Le Guen (1982), το *après-coup* συμπίπτει με την ώρα της απώθησης, η οποία είναι κάτι παραπάνω από μια απλή *εκδίωξη* ή *απόρριψη* (*rejet*), εφόσον *μετασχηματίζει αυτό που αγγίζει*. Αυτή ακριβώς η χρονική σύμπτωση μεταξύ *απώθησης* και *après-coup* διαθέτει το προνόμιο να διαχωρίζει το φαινόμενο του *après-coup* από μια υπερβολικά δευτερογενεποιημένη εικόνα, που θα ήταν με τρόπο απλοϊκό θετική και θα ισοδυναμούσε μόνο με μια νοηματοδότηση, με μια καθυστερημένη κατανόηση. Διότι και στις τρεις περιπτώσεις (στην *Emma*, στον μικρό Χανς και στον Άνθρωπο με τους λύκους), το *après-coup* αντιστοιχεί εξίσου στη στιγμή της έκλυσης της νεύρωσης, παιδικής ή εφηβικής. Το *après-coup* έχει λοιπόν αδιάρρηκτα δύο διαστάσεις: τη *βία της τραυματικής παραβίασης* από τη μία, το *άνοιγμα στο νόημα* από την άλλη. Δεν μπορούμε να αγνοήσουμε καμία από τις δύο αυτές πτυχές του φαινομένου. Από το τραύμα μέχρι τη νοηματοδότηση, το *après-coup* είναι ένας *μετασχηματιστής* κι ένα *πέρασμα*. Επιτρέπει την ανάμνηση, την τοποθέτηση δηλαδή ενός συμβάντος σε ένα παρελθόν, επομένως είναι αυτό το οποίο *ιστορικοποιεί*. Διότι *πριν* το *après-coup* δεν υπήρχε παρά μόνο ένα *χτύπημα* (*frappe*). Αλλά η ανάμνηση του πρώτου αυτού τραύματος είναι πιο τραυματική από το ίδιο το συμβάν, κάτι που μας επιτρέπει να καταλάβουμε τη φροϋδική διατύπωση, σύμφωνα με την οποία «οι υστερικοί υποφέρουν κατά κύριο λόγο από τις αναμνήσεις τους» (Freud, 1893, *S.E.* 2, σ. 3). Στη θεώρηση που πρότεινε ο J. André (2009, 2010), το *après-coup* δεν είναι λοιπόν μια απλή επανεγγραφή, πολύ περισσότερο δεν αντιστοιχεί σε μια επανασυμβολοποίηση, αλλά είναι μια πρώτη

νοηματοδότηση. Η απουσία παιδικών αναμνήσεων δεν είναι κάτι που οφείλεται σε έλλειμμα της μνήμης αλλά αντιστοιχεί σε ένα έλλειμμα ιστορίας. Με αυτήν την έννοια, ο «χρόνος» είναι ένα είδος δημιουργίας, δηλαδή ένα προϊόν ψυχικής εργασίας³ και εδώ συναντάμε μια ιδέα του Benno Rosenberg (1997), που υποστήριξε ότι η εγκατάσταση της χρονικότητας στον ψυχισμό περνά μέσα από τις ενορμήσεις, εφόσον αυτές επιβάλλουν, κατά τον Freud (1915), μιαν απαίτηση εργασίας, και είναι εντός και διαμέσου αυτής της ψυχικής εργασίας που πραγματοποιείται η ιστορικότητα και η χρονικότητα για τον ψυχισμό. Αυτό σημαίνει ότι η χρονικότητα (temporalité) ή καλύτερα οι χρονικότητες (στον πληθυντικό) ενέχουν μια ψυχική γένεση, που μπορεί, λίγο έως πολύ, να συγκροτηθεί, αλλά που μπορεί επίσης να καθυστερήσει, που μπορεί ενίοτε να αποτύχει ή να μην συγκροτηθεί καν⁴. Οι ασθενείς με μηχανιστική σκέψη για παράδειγμα διακρίνονται συχνά από ένα έλλειμμα υποκειμενικής εγγραφής στον χρόνο. Αυτό δεν έχει σχέση με το εάν μπορούν να είναι συνεπείς σε ένα ραντεβού ή με το εάν μπορούν να ανακοινώνουν ή να θυμούνται χρονολογικά συμβάντα, τα οποία απαριθμούν χωρίς υποκειμενική τοποθέτηση και συναισθηματική διακίνηση. Η χρονικοποίηση (temporalisation), δηλαδή η ψυχική εγγραφή στον χρόνο, δεν είναι συνεπώς ένα κεκτημένο για όλους, αλλά στην καλύτερη περίπτωση είναι ένα αποτέλεσμα, μια ευνοϊκή έκβαση, και ο Freud, υποστηρίζοντας την αχρονικότητα του Ασυνείδητου, υπήρξε ο πρώτος που άνοιξε αυτήν την πίστα. Διότι η α-χρονικότητα των πρωτογενών διαδικασιών, του Ασυνείδητου συστήματος, επιβάλλει την ιδέα ότι ο (ψυχικός) χρόνος δεν μπορεί να γεννηθεί παρά μόνο ενάντια στον ψυχικό εκείνο τόπο όπου βασιλεύει η αρχή της ευχαρίστησης. Κάτι που θα ήταν ακόμα πιο αληθές, όταν το ασυνείδητο γίνεται, στη δεύτερη τοπική, *Id*.

Βιβλιογραφικές Αναφορές

- André J. (2009). L'événement et la temporalité. L'après-coup dans la cure. *Revue Française de Psychanalyse*, 73(5):1285-1352.
- André J. (2010). *Les désordres du temps*. Paris, Puf, Petite Bibliothèque de psychanalyse.
- Chervet B. (2009). L'après-coup. La tentative d'inscrire ce qui tend à disparaître. *Revue Française de Psychanalyse*, 73(5):1361-1441.

---

³ Για αυτόν τον λόγο άλλωστε, το *infans* δεν ανα-γνωρίζει τον χρόνο.

⁴ Σε αυτήν την περίπτωση, το παρόν δεν θα καταφέρει να συμπεριλάβει (να εμπεριέξει) και ταυτόχρονα να διατηρήσει εντός του το παρελθόν, κατά τον τρόπο που ορίζουν οι ενορμήσεις ζωής, καθώς στόχος τους είναι να χτίζουν ολοένα και μεγαλύτερες ενότητες (Freud, 1938), κάτι που προϋποθέτει την ένταξη αλλά και διατήρηση (συντήρηση) του προηγούμενου στο επόμενο, του προγενέστερου στο μεταγενέστερο (βλ. B. Rosenberg (1997), *Le temps et l'histoire, leur relation au travail psychique et aux pulsions*, *Revue Française de Psychanalyse*, 61(5), σ. 1677).

- Cournot J. (1982). L'innocence de la Marquise ou spécificités et vicissitudes de l'après-coup dans la théorie freudienne et la pratique analytique. *Revue Française de Psychanalyse*, 46(3):535-557.
- De M'Uzan M. (1969). Le même et l'identique. In *De l'art à la mort*. Paris, Gallimard, 1977.
- Donnet J-L. (2006). L'après-coup au carré. *Revue Française de Psychanalyse*, 70(3):715-725.
- Freud S., Breuer J. (1893). On the Psychical Mechanism of Hysterical Phenomena: Preliminary Communication. *S.E. 2*.
- Freud S. (1895). Projet d'une psychologie. In *La naissance de la psychanalyse*. Paris, Puf, 1956.
- Freud S. (1896). Lettre du 6/12/1896. In *La naissance de la psychanalyse*. Paris, Puf, 1956.
- Freud S. (1900). *L'interprétation des rêves*. Paris, Puf, 1967.
- Freud S. (1914). Remémoration, répétition et perlaboration. In *La technique psychanalytique*. Paris, Puf, 1953.
- Freud S. (1915). Pulsions et destins de pulsions. *OCF-P, XIII*. Paris, Puf, 1988.
- Freud S. (1920). Au-delà du principe de plaisir. In *Essais de psychanalyse*. Paris, Payot, 1981.
- Freud S. (1924). Le problème économique du masochisme. In *Névrose, psychose et perversion*. Paris, Puf, 1973.
- Freud S. (1937). L'analyse avec fin et l'analyse sans fin. In *Résultats, idées, problèmes II*. Paris, Puf, 1985.
- Freud S. (1938). *Abrégé de psychanalyse*. Paris, Puf, 1949.
- Gillibert J. (1995). Intemporalité et a-temporalité. *Revue Française de Psychanalyse*, 59(4):999-1015.
- Green A. (2000). *Le temps éclaté*. Paris, Éditions de Minuit.
- Le Guen C. (1982). L'après-coup. *Revue Française de Psychanalyse*, 46(3):527-534.
- Rosenberg B. (1997). Le temps et l'histoire, leur relation au travail psychique et aux pulsions. *Revue Française de Psychanalyse*, 61(5):1675-1683.